

Metszéspontok – Szulejmán, az angolszász történetírás és az irracionalitás

Pál Fodor: The Unbearable Weight of Empire. The Ottomans in Central Europe – a Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566). Institute of History, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences (MTA BTK TTI), Budapest, 2015. 175 oldal

Fodor Pál kötete igényes külsejű – kemény-fedeles, cérnafűzött, mutatókkal és irodalomjegyzékkel ellátott, lábjegyzetelt – és kifejezetten érdekes, kiváló kismonográfia az Oszmán Birodalom kelet-európai expanziós törekvéseiről a kora újkorban.

Egy recenzió általában a fenti gondolatokkal végződik, vagy ha mégsem, akkor a „de” kötőszóval felvezetett erős kritika következik. Itt erről szó sincs, sőt! A recenzens szerint a kötet tartalma mellett komoly történetiszemléleti, módszertani jelentőséggel is bír. Ennek kifejtéséhez két rövid kitérőt érdemes tenni.

A kora újkorra vonatkozó újabb magyar szaktörténeti munkák szemléletét tekintve két fő csapásirány látszik kirajzolódni. Az egyik az akadémikus – szándékosan nem használom az akadémiai kifejezést, hiszen e szemlélet nem kötődik kifejezetten a Magyar Tudományos Akadémiához –, amely olyan köteteket „termel ki”, amelyek általában egy nagyon szűk témára koncentrálnak, abban „mindent” ki akarnak kutatni, terjedelmüket és módszerüket tekintve hosszúak, adatoltak, stílusukat tekintve pedig az objektívizáló, objektivitás látszatát keltő nyelvhasználatra törekszenek. A másik ezzel szemben inkább populáris, szélesebb témakört ölel fel, általában rövidebb, és sokkal inkább problémafelvető szándékkal lép fel, semmint a mindent kikutató – ez utóbbi a kora újkori forrásbőségre való tekintettel az esetek zömében nem is lehetséges – attitűddel. Mivel ez utóbbi munkák általában

nem pályázati vagy intézményi finanszírozással készülnek, jobban meg kell felelniük az „eladhatóság” szempontjának, hogy megtérüljön a befektetés. A két szemlélet elméletben nem zárja ki egymást, bár gyakorlatban az akadémikus megközelítésű recenzensek rendszeresen elmarasztalják a populáris igényű szakmunkákat, fő érveik a „rövid”, „nem elég lehatárolt” vagy a „nem kutat ki mindent, nem tár fel minden létező adatot”. Különösen aktuális újabban ez a kérdés, hiszen több konferencia is zajlott a „Mi a történetírás feladata, hogyan szólíthatna meg szélesebb tömegeket?” kérdéskörökben.

Fodor Pál kötetének jelentőségét e tekintetben az adja, hogy a szerző a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központjának vezetője, maga is több akadémikus szemléletű alapművet írt. Jelen kötete viszont jól tükrözi azon – már sokszor kimondott – szándékát, célját, hogy a szaktörténetírást közelebb hozza az érdeklődőkhöz. Így kötete inkább áttekinthető, semmint „agyonadatolt”, nagyobb korszakot ölel fel, a szószaporítást kerülve rövid – bár ez viszonylagos, a célkitűzésekkel szemintem teljesen arányban van –, érdekes és szakszerű. Az akadémikus szemlélettől abban is eltér, hogy – míg az általában nem szereti a főszövegben a forrásidézeteket, illetve vendégszövegeket, addig – e kötetben számos, gyakran terjedelmes, de szemléletes forrásrészlet szerepel, vélhetőleg pontosan azért, hogy az olvasó figyelmébe ajánlja azokat. A recenzens számára mindenképpen fontos, hogy megerősíti, lehet és kell populáris jellegű szakkönyveket írni, és ezt lehet jól csinálni a „műfaj” keretei között.

A kötet másik szemléleti jelentősége az, hogy angol nyelven íródott. Az angolszász történeti művek alapvetően az általam populárisaként jellemzett irányt célozzák, és jól

látható szempont bennük az érdekességre, az adatátadás helyett az elméletalkotásra való törekvés. Ebbe a vonulatba illeszkedik Fodor Pál írása, különösen azzal, hogy rengeteg új és korábbi angolszász szakirodalmat idéz vagy éppen bírál. Emellett a magyar kora újkorral foglalkozók is egyre nagyobb számban publikálnak angolul, de ez még mindig nem elterjedt. Maga a szerző is kiemeli a bevezetésben, hogy sajnos korábbi műveinek egy része nem került be az angolszász recepcióba, amely gyakran kifogásolható munkákat is számon tart az Oszmán Birodalomról. Itt érdemes megjegyezni, hogy a kötet angol stílusa is nagyon élvezetes, kissé élőnyelvi, fordulatos, hovatovább izgalmas. Talán ennek a lendületességnek köszönhető három apróbb hiba: a kötet a „sheep” szót (juh, birka) a magyar használatnak megfelelően többes számba teszi, de az angol ezt az alakot nem használja; továbbá a magyarban közkezdvelt „konkrét, konkrétan” kifejezésre a „concrete” megfelelőt alkalmazza. Azonban ez utóbbi az angolban vasbetont is jelent, így helyette a „specific, definite” kifejezéseket használják a leggyakrabban, bár nem kizárólagosan. Valamint érdemes lett volna a következetesen alkalmazott „Hungary” (Magyarország) helyett a „Hungarian Kingdom” (Magyar Királyság) megjelölést használni.

A kötet tartalma jól felépített, problémák köré rendezett. A bevezetés három részből áll: reflexióból a szerző addigi kutatásaira, az angolszász szakirodalom bizonyos vonulatainak ismertetéséből, kritikájából, továbbá a kötet céljainak kijelöléséből. A szerző alapállítása az, hogy a magyar, tágabban vett közép-európai front vizsgálata megkerülhetetlen az Oszmán Birodalom történetének kutatásakor, tekintve az oszmánok „fixációját”, amely szerint a Habsburgok, illetve a Magyar Királyság vált az ősellenségéé és viszont. (11. old.) Fodor negatív példaként említi Giancarlo Casale kötetét, amely egyszerűen mellőzi ezt a frontot és eseményeit, miközben elemzi az oszmán stratégiát. (12. old.) A kötet fő kérdésfelte-

vése ebből adódóan az, hogy az ebben a régióban folyó konfliktus hogyan határozta meg az Oszmán Birodalom „sorsát”. Nagyon fontos ez a kérdés abból a szempontból is, hogy definiálja a feldolgozási módszert: a szerző folyamatos interakcióban vizsgálja a Habsburg–magyar–oszmán konfliktust, azaz mindig belehelyezi azt a tágabb kontextusba. Így az idehaza viszonylag ritka komparatív szemléletet alkalmazza, amely végigvonul a kötetben. Ennek kapcsán felhívja a figyelmet egy fontos historiográfiai változásra: míg a korábbi történetírás az Oszmán Birodalmat önálló és sajátosan egyedi entitásként kezelte, addig egyre többen állítják párhuzamba – több-kevesebb sikerrel – európai jelenségekkel. (Ennek kapcsán illeti kritikával Fodor Baki Tezcan és Daniel Goffman kötetét, 18–20. old.)

A könyv első fejezete a Magyar Királyság meghódítását és annak előzményeit elemzi az 1370-es évektől az 1530-as évekig. Az első alfejezet címe is beszédes és igencsak „angolos”: „Miért háborúztak mindig az oszmánok? Néhány feltételezés”. A szerző egybehangzóan a korábbi szakirodalommal azt állítja, hogy a birodalom már az 1340-es évektől meglehetősen konzisztens külpolitikát folytatott. A háborúzás okaiként, szintén egybehangzóan a korábbi munkákkal, a valási háborút, az állam militarista jellegét és a háborús zsákmány fontosságát említi, ám ezek szerepét árnyalja saját kutatásokkal kiegészítve. (35–48. old.) A második alfejezet címe is felér egy állásfoglalással a „vált szemű” olvasó számára: „Az Oszmán Birodalom és Magyarország: az első szakasz”. A szerző alapvetően az oszmánok szakaszos hódításának elméletét képviselte korábbi kutatásaiban (főképpen Szakály Ferenc neve fémjelzi ezt a magyar historiográfiában), és teszi ezt most is, szemben a Perjés Géza nevével jelzett „szulejmáni ajánlat” és „actio radius” elméletekkel. Ez utóbbi leegyszerűsített alapállítása az, hogy Nagy Szulejmán nem is akarta meghódítani a Magyar Királyságot (részlegesen sem), belátva a birodalom alkalmatlanságát erre. Ezen elméle-

tekkel kapcsolatban a hazai historiográfiában a mai napig nincs kihirdetve „a győztes”. A harmadik alfejezet Szulejmán trónra kerülését és nyugati orientációját elemzi. Ennek kapcsán megállapítja, hogy a szultán stratégiai elképzeléseivel kapcsolatban máig nincs konszenzus: vagy eltökélt hódítóként tekintenek rá, vagy pedig kétségbe vonják a tudatos tervezést Szulejmán részéről. (57. old.) Ez utóbbi nézet sokféleképpen megnyilvánulhat a szerző szerint. Legújabb például úgy, hogy feltételezik, Szulejmán tulajdonképpen a róla kialakított *image*, a hódító szultán követelményeibe gabalyodva kényszerűségből harcolt, megfelelő a kialakított állami propagandának. Egy másik variáció pedig az, hogy Szulejmánnak nem volt semmilyen stratégiája, csak *ad hoc* válaszolt a támadásokra, kihívásokra. (57–58. old.) Fodor arra hívja fel a figyelmet, hogy e nézetek „túlpörgetése” ahhoz a következtetéshez vezetne, hogy az akkori világ két szuperhatalmának vezetője (V. Károly és Nagy Szulejmán) valójában bolond volt. E helyett az események és az okok kontextusának értelmezésével érdemes foglalkozni. (59–60. old.) A recenzens számára mindenképpen érdekes, hogy miért akarja mindig minden történész racionálisnak tételezni a múltbéli szereplőket, illetve ha nem vélelmezzük őket annak, akkor hogyan lehetne modellezni az eseményeket az oksági összefüggések kikapcsolásával. Azaz, mi van, ha tényleg irracionálisak, avagy bolondok voltak? Fodor Pál Szulejmán uralmának végét tekintve szintén az uralkodó egyre irracionálisabbá válását jelzi és bizonyítja erre mutató tényekkel. Az utolsó alfejezet a Magyar Királyság meghódítását foglalja össze. E rész előnye az érdeklődő olvasó számára az, hogy nem „rágódik” a vitatott és máig nem eldöntött kérdéseken, hanem teljes természetességgel építi fel saját nézeteiből a mondandót. (1) A Magyar Királyság egyetlen nagy szerencséje volt a törökökkel szemben, hogy bekerült a Habsburg Birodalomba. (54. old.) Hogy ez szerencse volt, sokan vitatják a történészek között, hiszen a

Habsburg–magyar viszony gyakran igen elmentmondásos volt. (2) A Magyar Királyságot könnyedén legyőzték Mohácsnál. (77. old.) B. Szabó János újabb Mohács-kutatásai alapján a csatának voltak olyan momentumai, ahol volt esély a győzelemre. (3) Szapolyai János királyságához a velenecieknek is érdeke fűződött. Szapolyait Fodor a gyakori „sátáni törökbérenc”-képzet helyett inkább az oszmánok eszközeként mutatja be. (78. old.) (4) Az 1532-es események komoly fordulópontot jelentettek az Oszmán Birodalom számára, nemcsak Köszeg sikertelen ostroma miatt, hanem mert több fronton is vereséget szenvedtek, másrészt pedig a szultán politikája inentől egyre irracionálisabb irányt vett. Ez az állítás azt az alapvető kérdést feszegeti, hogy mikor irracionális egy történeti szereplő. Ha cselekedetei nem sikeresek? Ha a történész számára nem érthető? Ha az utólag visszatekintő történész, aki már látja az utóhatásokat, nem ért egyet azokkal? Ha valamilyen logikusan nem definiálható hatás alá kerül? Vagy valami egyéb esetben? A szerző elemzéséből a harmadik és negyedik megközelítésre lehet gyanakodni, mivel aszerint mutatja be Szulejmán hibáit, hogy mit kellett vagy lehetett volna csinálnia helyette, hogy túlfeszítette a birodalom anyagi és katonai lehetőségeit (86–89. old.), és hogy a róla kialakult és tőle elvárt hódító szultán szerepének hatása alá kezdett kerülni. (90–93. old.)

A második és egyben utolsó fejezet Szulejmán politikáját mutatja be 1541 és 1566 között. Ez, eltérve a hagyományos megközelítéstől, viszonylag kisebb hangsúlyt helyez az 1541. évi, illetve 1541 és 1544 közötti eseményekre, ellenben nagyon részletesen elemzi az 1551–1552-es évek várháborúit, amelyeket tágabb kontextusba helyezve megállapítja, hogy a birodalom öt fronton harcolt egyidejűleg (Magyar Királyság, a Mediterráneum, Irán, Irak, Hormuz), és sehol sem tudta maradéktalanul megvalósítani céljait. (103–125. old.) Azok a problémák, amelyeket Szulejmán nem tudott 1552-ben

megoldani a magyar fronton, végigkísérték életét. (129. old.) Mi készítette őt arra, hogy betegen és idősen még egy hadjáratot vezessen a Magyar Királyságba? A szerző szerint az, hogy komoly legitimációs válságba került, a nagy hódítóval szemben élete vége felé sem csökkentek az elvárások. Olyannyira nem, hogy Bécs elfoglalásának programja áthagyományozódott utódaira is. (132. old.)

Fodor Pál kötetének értékét talán úgy lehet legjobban összefoglalni, hogy hazai pályán kívánja verni az angolszász történetírást a témában: egy, az angolszász történet-

írásra jellemző, az angol szellemiséget (is) tükröző populáris jellegű szakkötet ez, amely azonban nem követi el a napjaink angol történetírására gyakran jellemző hibákat, mint például a kutatott téma nyelvének nem ismeretét, a források intenzív tanulmányozásának hiányát vagy ebből fakadóan csak korlátozott számú szakirodalom használatát.

ILLIK PÉTER